
»Az áldozat reprezentációi« című tanulmánykötetről* Nagy Alexandra**

Az áldozat fogalmával nap mint nap találkozunk: terrortámadások, más súlyos bűncselekmények, természeti csapások, orvosi műhibák áldozatairól szólnak a tudósítások. Az áldozat terminológiája azonban ennél – a leginkább „hétköznapi” gondolkodás szintjén megrekedt beazonosításnál – sokkal tágabb kontextusban értelmezhető, és sokkal komplexebb elemzést igényel. A Balogh László Levente és Valastyán Tamás által szerkesztett, a Debreceni Egyetemi Kiadó gondozásában 2016-ban megjelent „Az áldozat reprezentációi” címet viselő tanulmánykötet – figyelemmel arra, hogy a közelmúltban az áldozat alakja az irodalmi, történelmi, filozófiai, teológiai, jogi-kriminológiai, szociológiai és politikatudományokban egyaránt az érdeklődés középpontjába került –, „az áldozatiság tematikájában rejlő szubtilis különbségeket kívánja megjeleníteni.”¹

A kötet 15 szerző 14 tanulmányát, 4 nagy szerkezeti egységbe foglaltan tartalmazza, közel 400 oldalon. Utalva arra, hogy az áldozat alapvetően szakrális eredetű fogalom, a kötet borítóján – megörökítve az első gyilkosságot, és emléket állítva az első emberáldozatnak – Tiziano Káin és Ábel című festménye látható és „Az áldozat ártatlanságának manifesztációja zavarba hoz minket” címet viselő szerkezeti egység – Kustár Zoltán és Fazakas Sándor által írt – első két tanulmánya szintén az áldozat bibliai-teológiai aspektusaival foglalkozik. Ezen tanulmányok részletesen ismertetik, hogy az ószövetség korában az áldozat² a megszerzett javakért való hálaadásként, az isteni támogatás iránti könyörgésként, az Istennel való asztalközösség megteremtéseként, illetve hangsúlyosan a bűnbocsánat kieszközléseként manifesztálódott. Ehhez szorosan kapcsolódik a pászka hagyományra és Krisztus áldozatára, szenvedésére való emlékezés, amely Fazakas Sándor tanulmányának értelmezése szerint segít az embereknek a szabadság és megbékélés feltételeit keresni a világ keretei között. A tanulmánykötet első egységének harmadik cikkében Kiss Lajos András valamelyest eltávolodva a szakrális megközelítéstől René Girard kultúrfilozófiájának alapkérdéseit mutatja be,

* Balogh László Levente – Valastyán Tamás (szerk.): Az áldozat reprezentációi, Dupress, 2016, 383 oldal

** PhD-hallgató, Miskolci Egyetem, Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola.

¹ Balogh László Levente és Valastyán Tamás által a tanulmánykötet előszavában megjelölt célkitűzés.

² Elsősorban terményáldozat vagy állat feláldozása. A Biblia az emberáldozatot ugyanis nem tartja elfogadhatónak.

központi szerepet biztosítva az utánzás (mimézis), a mimetikus erőszak, az áldozat és a bűnbak fogalmainak. A szerző az áldozatiság kapcsán – többek között – kiemeli, hogy annak léteznek történetileg tipikusnak tekinthető ismertetőjegyei,³ valamint utal a modern demokráciákban igen változatos formában megjelenő bűnbakmodell logikájára is.

A tanulmánykötet „*Egyszer már el kell mondanom*” igen érzékletes címet viselő fejezete a háborúk és a családon belüli erőszak női áldozatai, Auschwitz el nem múló traumája és a haláltáborokban végbemenő rettenet tanúsításának, illetve tanúsíthatatlanságának problematikája, az ezredforduló utáni években a német kulturális emlékezetben egyre nagyobb szerephez jutott, a németek szenvedéseit bemutató áldozat-narratívák, valamint az animális humanizmus kérdéskörét járja körbe.

A fejezet első cikkében Séllei Nóra Polcz Alaine: Asszony a fronton című önéletrajzi írása alapján olyan kardinális kérdéseket feszeget, hogy miként válhat a nő elsősorban teste révén és miatt áldozattá, hogyan adható meg az áldozat fogalma általában és hogy miként értelmezhető a nők ellen a háborúban elkövetett nemi erőszak. A szerző rendkívül érdekfeszítő módon vezeti le, hogy a női test szükségszerűen azért determinált az áldozattá válásra, mert a nő szexusából fakadóan vagy a piedesztálra emelt Madonna vagy a bukott nő, Éva lehet, a háborús nemi erőszak oka pedig az, hogy a nő megerősökölésével az ellenség lényegében a legyőzött kultúra szimbolikus beszennyezését hajtja végre. A tanulmány további részében az áldozatfogalmak és a nők elleni háborús és civil erőszak összefüggéseinek megvilágítása történik, részletesen kitérve – és mitológiai példákkal alátámasztva – a nemi erőszak következményeire, miszerint a nőnek megerősökölése révén nemcsak teste, de szubjektuma is roncsolódik, identitása pedig elvész.

A következő kettő cikk központi témája a II. világháborúhoz kapcsolódó tragédia és áldozatiság, amelyet azonban a szerzők – Pabis Eszter és Valastyán Tamás – más-más aspektusból közelítenek meg. Az egyik tanulmány múltértelmező család- és generációs regényeket felsorakoztatva – az életlen kép, a bűn nélküli bűnösség, a tettes- áldozat- átfordítás vagy az üres helyek toposzokra építve – mutatja be a németek áldozatiságának kérdéseit. Egyrészt hangsúlyozásra kerül, hogy a németek áldozatiságát számos családregegy – így például az „Életlen képek” vagy „A felolvasó” is – kifejezetten a tettesség vonatkozásában, a német katonák vagy náci funkcionárius nők bűnössége kérdéskörét feszegetve jeleníti meg,⁴ a másik oldalon viszont – például a „Ráklépésben”, vagy az „Egy nő Berlinben” című művek alapján – bemutatásra kerül az is, hogy az ezredforduló utáni német „áldozati irodalom” hogyan jeleníti meg a németek ellen elkövetett háborús borzalmakat, amelyekről sokáig hallgatni kellett. Ekkor nyert elismerést ugyanis az a felfogás, miszerint a nem-zsidó áldozatokról már anélkül lehet beszélni, hogy megkérdőjeleződne a német tettes-emlékezet. A tanulmánykötet

³ Itt a szerző kifejezetten utal bizonyos kulturális, vallási – például zsidó származás – és fizikai, testi – például betegség, genetikai elváltozások – ismertetőjegyekre.

⁴ Ezen regényekben a szerző szerint fontos szerephez jut a tettes generáció bűntudata és a megbékélés kérdésköre is.

második egységének következő cikke is a II. világháború borzalmaihoz, pontosabban a holokauszthoz kapcsolódik. A szerző egy nagyon beszédes címet ad művének, mégpedig „Az ötödik lehetetlen”-t,⁵ amely Kafka négy lehetetlenét egészíti ki. Ez az ötödik lehetetlen pedig a haláltáborok világának tanúsítása. De miért is lehetetlen mindez? A szerző szerint a legsúlyosabb akadály a reprezentációnak az, hogy a túlélő nem autentikus tanú a legborzasztóbb történeteket illetően, míg azok, akik megélték a megsemmisítésük minden állomását, nem tanúskodhatnak, hiszen nem tértek haza. A szerző szerint azonban Kertész Imre „Sorstalanság” című regényében mégis vállalkozik erre a lehetetlenre és a performativitás módszerével úgy jár el, mintha a regény lapjain teremtné az esemény, és ebből rajzolódna ki fokozatosan a Soá világa.

A fejezet utolsó tanulmányában a szerző – Barcsi Tamás – Auschwitz és a holokauszt tragédiájától elszakadva először azt vizsgálja, hogy Dosztojevszkij legjelentősebb regényeiben milyen szerepe van a halál-áldozatnak, és a regények hősei miképpen viszonyulnak ahhoz. Ezt követően tér rá az animális humanizmus kérdéskörére, amelynek központi tétele szerint az ember lényegében egy sérülékeny állat, aki/ami a szenvedés minimalizálására törekszik. Tekintettel arra, hogy a halállal való szembesülés szenvedést jelent, a cél, azt eltüntetni. A szerző szerint erre talán a biotechnológia segítségével az ember lassan képessé is válik, azonban ehhez az embernek lényegében fel kell áldoznia emberi mivoltát, azaz meg kell hoznia az utolsó nagy áldozatot.

A kötet következő az „*Itt a kezünk, nyujtsátok ki kezetek*” címet viselő szerkezeti egysége szintén négy tanulmányt foglal magában. A cím itt is rendkívül érzékletes, hiszen a tanulmányok alapvetően az áldozatok segítése és támogatása „az áldozatoknak való segítő kéz nyújtása” kérdéskörével foglalkoznak. Az első cikk a bűncselekmények áldozatának fogalmáról és jogairól tartalmaz részletes elemzést. A szerző, Görgényi Ilona vizsgálatának egyik központi kérdése, hogy az áldozat fogalma – kitérve a kiemelt áldozati körökre és viktimizációs formákra is – hogyan jelenik meg Európai Unió szintén, illetve, hogy a hatályos magyar szabályozás mennyiben felel meg az uniós standardoknak. A szerző egy nagyon érzékletes példával – a lopás bűncselekményének tényállásán keresztül – mutatja be, hogy különbség van a büntető anyagi jogi értelemben vett passzív alany és a büntető eljárásjogi értelemben vett sértett fogalmak között, ez utóbbi pedig nem felel meg maradéktalanul a 2012/29/EU irányelv szerinti áldozat fogalomnak, éppen ezért fontos célkitűzés a sértett fogalmának az uniós áldozatfogalomhoz való közelítése. A szerző hangsúlyozza, hogy az utóbbi időben egyre inkább előtérbe kerültek az áldozati jogok, – amelyek katalógusát a cikk tartalmazza – és ennek kapcsán szintén fontos feladat, hogy az áldozati és elkövetői jogok között az egyensúly fenntartásra kerüljön.

Ahogy arra a következő, Fellegi Borbála által írt tanulmány is rámutat, nem elég csupán a sérelmekről, – a szerző szavaival élve a „horzsolásokról” – illetve az

⁵ Kafka szerint ugyanis egyrészt lehetetlen nem írni, másrészt lehetetlen németül írni, harmadrészt lehetetlen másként írni és negyedrészt lehetetlenség írni. Lásd részletesebben: Kertész Imre: *A száműzött nyelv*. <http://dia.pool.pim.hu/html/muvek/KERTESZ/kerteszh00032/kerteszh00049/kerteszh00049.html> (Megtekintés ideje: 2017. szeptember 1.)

áldozatiságról beszélni. Kiemelkedően fontos szerepe van ugyanis a konfliktusok feloldásának is. A szerző tanulmányában azokkal a folyamatokkal foglalkozik, amelyek az egyes konfliktusokban közös jellemzőként jelentkeznek, így a trauma, a hallgatás, az eltávolodás, a nagy és kis narratívák, a hibáztatás, és a szégyen kérdéskörét körbejárva részletesen szól az úgynevezett távolodási spirálról. Ezt követően a közeledési spirál folyamatát osztja meg az olvasókkal, hangsúlyozva, hogy annak valamennyi fázisát a felek lehetséges, hogy nem járják be, ettől függetlenül azonban minden egyes lépcsőfoknak megvan a maga hozadéka. A szerzővel tökéletesen egyetértve véleményem szerint is fontos a konfliktusokat követő párbeszéd az érintett felek között, hiszen, – ahogy arra a szerző mediátorként szerzett tapasztalatai alapján rámutat – a múltból cipelt sérelmek a jövőre is rányomják a bélyeget.

A fejezet Takács Erzsébet által írt cikke szintén egy nagyon érdekes témát vet fel, mégpedig az egészségügyi rendszerben való áldozattá válás kérdéskörével foglalkozik. A szerző tanulmányában – 17 egészségügyben dolgozó személlyel készített interjú alapján – azt vizsgálja, hogy milyen hatalmi mechanizmusok szövik át az egészségügyi intézményrendszert, hogyan modellezhető az orvos-beteg viszony, illetve, hogy miként jelenik meg az áldozattá válás és az autonómia kérdésköre az egészségügy rendszerében. A vizsgált téma rendkívül komplex jellegére tekintettel annyit emelnék ki, hogy a szerző utal arra, hogy már maga a páciens szó is a latin *patiens* (valamit eltűrő, elszenvető) szóból ered, és ehhez kapcsolódóan a páciens az egészségügy rendszerében kiszolgáltatott személy. Kiszolgáltatott, mert beteg, kiszolgáltatott, mert meg kell osztani mással a problémáját és kiszolgáltatott, mert a vizsgálatokhoz gyakran még le is kell vetkőznie.

A következő – Papp Eszter és Rácz Andrea által írt – cikk azt kívánja szemléltetni, hogy a szociális, illetve gyermekvédelmi szakemberek hogyan látják a klienseiket, hogyan tekintenek a saját szakmájukra, miben látják munkájuk nehézségét, illetve, hogy hogyan kapcsolódik mindez az áldozatiság kérdésköréhez. A részletes elemzés alapján – ami elsősorban a szakmabeliekkel készített interjúra támaszkodik – a szerző arra a megállapításra jut, hogy az áldozatiság kérdésköre e területen is igen komplex módon értelmezhető. A szerző végkövetkeztetései szerint ugyanis az „áldozatkész szakemberek” egyrészt a társadalmi kirekesztés áldozataként tekintenek a klienseikre, akik szintén áldozatként látják magukat, másrészt a segítők – figyelemmel arra, hogy sokszor erőn felül próbálnak teljesíteni, emellett ráadásul még meg is kell küzdeniük a kliensek bizalmatlanságával és a bürokratikus feladatok nehézségeivel – szintén áldozatként tekintenek magukra. A tanulmány alapján tehát megállapítható, hogy a szociális szférában az áldozatiság halmozottan van jelen.

A tanulmánykötet utolsó nagy – a „*Magát valakiért halálra szánni*” címet viselő – szerkezeti egysége lényegében az eddigiekhez képest teljesen más aspektusból, ám továbbra is az áldozatiság kérdéskörét taglalva zárja le a téma tárgykörébe tartozó elméleti fejtegetést. Elolvassa a fejezet tanulmányait a cím az önfeláldozás és a hazáért, népért való áldozatvállalás metaforájaként jelenik meg.

Agora Zsuzsanna „Áldozatból agresszor” cikke a náci propagandabeszédek elemzését tűzi feladatánaként, amely kapcsán azt az alapvető kérdést veti fel, hogy a

hitleri beszédek és az áldozatiság témaköre hogyan kapcsolódik össze. A szerző rendkívül érthető módon – a náci áldozatiság sajátos vonásait is felsorakoztatva – vezeti le, hogy valamennyi náci propagandabeszéd azonos dinamikát követett, azonos sémára épült, amely a hallgatóságra olyan hatást gyakorolt, ami Hitlert egyfajta áldozati szerepben, a népért küzdő, szinte „lebegő szentként”⁶ jelenítette meg. A szerző hangsúlyozza, hogy – legalábbis a hitleri beszédek alapján – nincs szó arról, hogy a németek azért lennének áldozatok, mert az I. világháborúban vereséget szenvedtek vagy, mert kétmillió halottat áldoztak, hanem a németek elsősorban a Versailles-i békeszerződés áldozatai, amely a népet megalázta és megfosztotta minden méltóságától. Ez pedig nem maradhat „megtorlatlanul.” A Führer önként vállalja az áldozatot és a küzdelmet a „Volksgemeinschaftért”. Így lesz az áldozatból agresszor.

A következő – Nagy Ágoston által írt – cikk három nagy szerkezeti egysége bemutatja, hogy a 18. század közepétől a 19. század második feléig terjedő időszakban hogyan változott az áldozat fogalma a korszak szótár- és lexikonirodalmát elemezve. E körben a kiindulópont a „sacrifice”, mint adomány, a „sacrifice”, mint valamely értékről való lemondás, és a „victim”, mint valaminek az elszenvetése kategóriák közötti különbségtétel. A szerző a továbbiakban a francia háborúk irodalmát veszi górcső alá, kitérve mind a kor vitézi költészetére, mind pedig a formai kötöttségektől mentes röpiratos irodalomra, amelyek a hazáért való áldozathozatalra szólítanak fel. Végezetül a Kazinczy Ferenc és Cserey Farkas között zajló politikai vita keretében a propagandadiskurzusok fogalomhasználata érvényességének problematikája kerül bemutatásra.

A kötet záró tanulmányában Balogh László Levente az áldozatiság elbeszélése alapvető jellemzőinek – mint például az áldozatok nevében való beszéd, a moralizáló elbeszélések, a valóság leegyszerűsítése, az érzelmekkel átszőttesség stb. – felsorakoztatása és részletezése mellett három történetpolitikai áldozatnarratívát elemez, Ausztria, Németország és Magyarország történetét fókuszba állítva. Az első esetben a szerző azt mutatja be, hogy Ausztria, mint a hitleri Németország első áldozatának mítosza hogyan omlott össze az 1970-es években és ezt követően hogyan került előtérbe a felelősség kérdése. Németország kapcsán azt hangsúlyozza a szerző, hogy a II. világháborút követően két évtizednek kellett eltelnie ahhoz, hogy a bűnök és tettesség dominanciája mellett a németek szenvedéseiről: bombatámadásokról, száműzetésről, menekülésről is szó essen. Magyarország esetében pedig kiemelésre kerül, hogy a magyar áldozatnarratíva jóval hosszabb időt fog át, mint az osztrák vagy a német, középpontjában pedig egyértelműen Trianon, mint választott trauma áll.

Fenti ismertetés alapján „Az áldozat reprezentációi” című kötet álláspontom szerint hézagpótló jellegű a szakirodalom-gyűjteményben, tekintettel arra, hogy az áldozatiság irodalma bár meglehetősen bőséges, jelentős mennyiségű tudásanyag eddig leginkább a kriminológia és a pszichológia területén született. A kötet olvasmányos stílusú, néhány, kifejezetten az adott tudományterületre jellemző szakkifejezést és gondolatvezetést leszámítva azok számára is könnyen

⁶ Egy kortanú így nyilatkozott Hitlerről.

értelmezhető – emellett pedig értékes és érdekes – olvasmány, akik az adott tudományterületen nem jártasak. Őszintén ajánlom mindenkinek, hiszen a kötet rendkívüli módon gyarapítja az áldozat fogalmához kapcsolódó ismereteket, legyen szó például a szakrális értelemben vett áldozat fogalmáról, a női test áldozatiságának kérdésköréről, a holokauszt tanúsíthatóságának vagy tanúsíthatatlanságának problémájáról, a büntetőjogi értelemben vett áldozat terminológiájáról, a konfliktuskezelés lehetséges folyamatairól, az egészségügyi, illetve szociális rendszerhez kapcsolódó áldozatiság kategóriájáról vagy az áldozatnarratívák kérdésköréről egyaránt.
